

ЗА „КУЛТОВАТА СЦЕНА“ В НОВОБАВИЛОНСКАТА ГЛИПТИКА ПРЕЗ VII – V В. ПР. ХР. ЧАСТ I

Кабалан Мукарзел

Abstract: The present paper has as its main aim to retrace the representation of the Neo-Babylonian “Cultic scene” on cylinder seals and their impressions on cuneiform tablets, mainly from the collections of three world museums.

Analyzed are the monuments on which the scene is presented, together with its stylistic peculiarities and its diverse forms. Proposed is classification of scene’s variants, as also observations on different elements in the image. The research defines three main types, and seven variants of the “Cultic scene”, which are attested in sources. The classification is based on the correlation between the main elements of the scene – worshipper and altar with divine symbol. Additional observations are made on some problems related with the general and internal chronology of the motif and its variants during the Neo-Babylonian and Achaemenid Periods in Southern Mesopotamia.

Keywords: cylinder seal, cultic scene, worshipper, altar, symbol, type, image, impression, Neo-Babylonian, glyptic

Изкуството на глиптика е познато в Двуречието още от праисторическите епохи, и вероятно е най-добре засвидетелстваното изкуство в историята на тази цивилизация през всички епохи на нейното съществуване.¹ Двата основни вида паметници в които то намира най-пълноценното си реализиране са възникналите през VII-то хил. пр. Хр. маркови печати и появилите се ок. средата на IV-то хил. пр. Хр. цилиндрови печати. (Moortgat-Correns 1957–71, 442, 446). Двата вида печати се превръщат в спътник на месопотамската цивилизация, и в поле за отразяване на нейния свят в областта на религията и митологията, на бита, на идеологията и дори на отделната личност.

Всяка историческа епоха в Двуречието ще оставя свой отпечатък върху това изкуство и то в широк диапазон, като се започне от предпочитани материали и техники за изработка на артефактите

¹ Въвеждащо проучване за видовете паметници, свързани с това изкуство вж. у Moortgat-Correns 1957–71, с. 441 – 449.

и се стигне до предпочитани мотиви в сцените. Нововавилонската епоха, ок. 627 – 539 г. пр. Хр. не прави изключение от това наблюдение.² Печатите от този период се изработват от определени видове материали и носят разнообразни по форма и смисъл сцени: борби на герои с чудовища, сцени с поклонение пред божества, сцени с митичен характер и др.³ В периода от края на VII до края на V в. пр. Хр. обаче се утвърждава една по-специфична сцена – т.нар. *култова сцена*. В нея, според дефинициите на двамата ѝ изследователи Menant и Zettler, основните елементи в изображението са фигура на поклонник, изправена и в профил, държаща една от ръцете си в молитвен жест с отворена длан, обърната към символи на различни божества, стоящи често върху олтари (Menant 1880, 23, Zettler 1979, 257).⁴ Сцената е характерна за тази епоха и е позната не само от образите по печатите, но и от изображения по други паметници.⁵ В самата глиптика, култовата сцена е засвидетелствана в три вида паметници: цилиндрови печати, маркови печати и техните отпечатъци по клинописни таблици, допускащи датирането на мотива.

Настоящото проучване има няколко основни цели: да изложи допълнителни наблюдения върху култовата сцена през посочения период, да предложи работна типологизация на разнообразните ѝ проявления в глиптиката и да разгледа значението ѝ в исторически контекст. Тази част от изследването е посветена преимуществено

² Терминът нововавилонски в асириоложките проучвания се отнася към две датировки. Според филологическата, той обхваща периода между X и VII в. пр. Хр., а според историческата, периода между 627 и 539 г. пр. Хр.

³ Сведения за основните мотиви в глиптиката на Вавилония от този период вж. у Collon 1987, 80–83, 90–93.

⁴ Рисунките в настоящата статия са заслуга на З. Тархан, студентка по археология в СУ “Св. Климент Охридски”, на която изразявам големите си благодарности. Благодарности дължа още на Управлението на Британския музей в Лондон, което ми разреши да публикувам снимка на паметник BM 89780, както и на д-р С. Панайотов от Семинара за изучаване на вавилонска медицина в Свободния Университет в Берлин.

⁵ Вж. Porada 1947, 163, Boehmer 1975, 343, Zettler 1979, 257, Collon 1987, 83.

Пример за сцената в други области на изкуството може да се види в скулпторния връх на стела на Навуходоносор II от Вавилон, вж. George 2011, Pl. LVIII – LIX.

на сцената по цилиндричните печати и техните отпечатащи, тъй като именно в тях тя изразява своето разнообразие най-ярко.⁶

Тук е необходима една уговорка във връзка с ползваната в работата хронологическа терминология. Терминът *новоавилонски* не съвпада изцяло с хронологическите граници на историческата епоха, а включва в себе си заключителният период на асирийската доминация във Вавилония – втората половина на VII в. пр. Хр. и началният период на ахеменидската доминация – края на VI и V в. пр. Хр.⁷ Основната причина за това е, че областта на изкуството историческата или филологическата датировка на процесите в Двуречието не са достатъчно подходящи с оглед на факта, че в глиптиката мотивите на сцените имат свой собствен живот, често продължаващ през различни исторически периоди и в различни културни ареали.⁸

1. За цилиндричните печати с култовата сцена

Според дефиницията на Collon, цилиндричните печати са изработени предимно от камък, със закръглена форма, чието изображение е нанесено в негатив – *intaglio*, така че когато цилиндърът бъде търкулнат по глинена повърхност, то да излезе в позитив (Collon 1987, 5–6). Печатите с култовата сцена са варелоподобни със средни размери ок. 3.7/3.8 см. дължина и с диаметър ок. 1.7/2.0 см, като се срещат и изключения.⁹ По тези параметри те не се отличават от характерните за Двуречието през I-то хил.¹⁰ Изработени са предимно от скъпоценни камъни, сред които преобладават кварцовите с микрокристална структура (Collon, Sax, 2001, 20). Най-ползван за сцената

⁶ В следващи публикации ще бъдат разгледани частите от проучването, посветени на сцената в марковите печати и на нейният исторически контекст.

⁷ Тук и по-нататък в проучването всички посочени дати се отнасят до периода преди Рождество Христово.

⁸ Пример за ползването на старовавилонски печат (XIX–XVI в.) със сцена с борба в документ от новоавилонската епоха може да се види в отпечатаща на текст YOS XIX, 252 у Beaulieu 2000, 24, Pl. CV.

⁹ В колекцията на Лувъра се срещат и печати с по-малки от посочените размери, примерно AO 2625 с размери 2.1 x 1.1 см. или MNB 1174 с размери 1.4 x 0.8 см. вж. Delaporte 1923, 173, 170, Pl. 90, A 771, 728.

¹⁰ Наблюдения върху средният размер на цилиндричните печати през I-то хил. вж. у Collon, Sax 2001, 18.

е халцедона (поне в 50% от паметниците), следван от сардоникса и карнеола. По-рядко се срещат паметници от гранат, лазурит и други камъни. Употребата на посочените камъни е била свързана както с гемологичните представи на месопотамците, така и с тяхната търговия, тъй като повечето от ползваните камъни са били вносни и не се срещат в земите на днешен Ирак.¹¹ Така например, халцедонът, е бил внасян от северозападен Иран и Индия, сардониксът, разновидност на ахата, е внасян от същите земи, а карнеолът, от Иран, югоизточна Арабия и Оман. Лазуритът пък е внасян само от Афганистан и е приеман за най-ценен. С изключение на лазурита, всички посочени камъни спадат към трудната за обработка група на кварцовите и по скалата на Mohs имат твърдост от 6.5–7 степен. За печатите с култова сцена са предпочитани светлопропускливи камъни с най-разнообразни цветове, като сивият, белият, синият и кафявият в техните разновидности. Всички паметници със сцената са перфорирани вертикално (по своята дължина) и са били предназначени за окачване.

Пряко свързани с твърдостта на камъка са и ползваните за обработването му техники, както и производните от тях стилове.¹² Мнозинството от изображенията на сцената по цилиндрови печати спадат към т.нар. изящен (*modeled*) стил, утвърдил се във Вавилония за водещ през VIII–VII в. (Porada 1947, 155–156).¹³ Той е резултат от по-широката употреба на режещо колело за връзване на образите. Тази техника позволява изработването на по-детайлни и красиви сцени по малката повърхност на печатите.¹⁴ Макар и по-рядко, се срещат и паметници в пробит (*drilled*) и във връзан (*cut*) стил, отличаващ се с

¹¹ За вноса и източниците на скъпоценни камъни в Двуречието вж. Collon, Sax 2001, 32–34, както и Moorey 1994, 96–97, с акцент върху халцедона.

¹² Задълбочен обзор на ползваните материали може да се види у Moorey 1994, 74–101, както и у Collon, Sax 2001, 21–31. За стиловете в глиптиката през I-то хил. вж. Boehmer 1975, 340–344, Porada 1947, 146–157, 161–162 (за Вавилония) и Collon, Sax 2001, 1–6, като авторките наблягат на връзката между материалите за изработване на печатите и различните стилове.

¹³ Примери за печати в изящен стил с култовата сцена могат да се видят у Collon 1987, 82, No. 375, No. 377 и No. 378.

¹⁴ Повече сведения относно техниките на обработка вж. у Moorey 1994, 101–106, както и Collon, Sax 2001, 20–21.

нанасянето на прави, тънки и плитки нарези посредством режещо колело, чрез които се създават схематични версии на сцената.¹⁵

Повечето от цилиндричните печати с култовата сцена нямат надписи, нещо характерно за глиптиката от периода.¹⁶ При малкото печати където надписите ги има, са врязани в позитив, нещо сочещо че са били предназначени за четене на самия паметник, а не на неговия отпечатък. Когато ги има, надписите са клинописни и разположени вертикално на сцената – в средата, или в единият от краищата ѝ.¹⁷ За сметка на това, редица печати имат надписи извън образното поле – т.нар. *beischriften* (Collon, Sax 2001, 193).¹⁸ Заслужава отбелязване фактът, че в проучените артефакти няма надписи на арамейски – най-ползваният през тази епоха говорим език. Надписите, съпътстващи култовата сцена обикновено са свързани с името на собственика и професията му и по-рядко съдържат кратка молитва към дадено божество.¹⁹ За съжаление повечето паметници са с неизвестно място на намиране. За тях в музейната литература е посочено, че са от Вавилония или от Месопотамия.

2. Типологизация на сцената по цилиндричните печати.

Култовата сцена доминира нововавилонската глиптика в периода от края на VII до края на V в., като за това време засвидетелства голямо разнообразие в реализацията си. Основните проучвания върху вавилонската глиптика от I-то хил., тези на Porada и Wittmann не включват в обсега си култовата сцена.²⁰ Най-ранното изследване

¹⁵ Пример за схематизирана сцена във врязан стил може да се види у Ward 1910, 195, No. 558.

¹⁶ Вж. по-подробно по този въпрос Collon, Sax 2001, 2, 17.

¹⁷ Пример за паметник с надпис вж. у von Osten 1936, Pl. XI, No. 132, като надписът се състои от 4 вертикални клинописни реда, поместени в лявата част на образното поле и съдържа възхвала към бог Набу, както и сведения за притежателя на печата. За превод на текста вж. von Osten 1932, 61. Подобни надписи за печатите с култовата сцена са обаче, изключение.

¹⁸ Това е нещо видимо само по отпечатъците върху глинени таблици. Вж. примерно надписите, съпътстващи сцената в Menant 1880, 33 No. 40.

¹⁹ Пример за най-често срещаните надписи по сцената може да се види в отпечатък у Menant 1880, 35, No. 43: *kunuk Nabû-ētir-napšāti ṭupšar* – печат на Набу-етир-напшате, писар.

²⁰ Проучванията на Porada и Wittmann са посветени на вавилонската глиптика в периода XII – VII в. и засягат следващият период само периферно, вж. Porada 1947, Wittmann 1992.

на сцената – това на Menant от 1880 г., засяга подробно отпечатъците с нея, но не предлага нейна класификация. Проучването на Ward от 1910 г. е по-скоро обобщаващо и допълващо това на Menant, а това на Zettler от 1979 г. излага някои конкретни наблюдения за хронологията на сцената и каталог с нейни отпечатъци в контекста на по-общо изследване върху ахеменидската глиптика.²¹ Новите публикации от времето на Menant насам, както и новите паметници със сцената налагат нуждата от по-задълбоченото ѝ проучване в сравнителен план. Допълнителен стимул за това стана и намереният в България паметник с нейно изображение при разкопки на ТЕМП (Димитрова, Мукарзел 2012, 93, обр. 15).

Предлаганата тук работна типологизация на изображенията на сцената по цилиндровите печати е отговор на необходимостта материалът по нея да бъде систематизиран. Типологизацията се базира върху нанесените в сцената основни елементи за каквито се приемат фигурата на поклонника и стоящите на нейното визуално ниво символи на божества. Други емблеми на божества, разположени в горната част на образното поле се приемат за допълнителни и имат функцията на запълващи образното пространство елементи. Сцената третира по разнообразен начин както фигурата на поклонника, така и образите на символите, особено във връзка с техния брой. Основен елемент в предлаганата типологизация е съотношението между образите на поклонника и броя на божествените символи, имащи функцията на обект на поклонение. Култовата сцена е засвидетелствана в четири основни типа и седем техни разновидности, някои от които са поз-нати само от отпечатъци.

Тип 1 се състои от образ на поклонник обърнат към два обекта: главно олтари със символи на божества, стоящи на бази. В сцената рядко има надпис и отсъстват допълнителни елементи. Този тип изображение има два варианта: тип 1 А, където поклонникът е с брада, дълга коса и тюрбан и тип 1 Б, където поклонникът е безбрад.

²¹ Вж. Menant 1880, 23–42, Ward 1910, 193–195 и Zettler 1979, 257–260, като автора допуска сериозен пропуск с това, че не отбелязва кои от изброените отпечатъци със сцената са оставени от цилиндрови и кои от маркови печати.

Печат MS No. 781.²² (Обр. 1). Вляво на обратното поле стои изправен пок-лонник с брада, обърнат надясно. Той е вдигнал едната си ръка в молитвен жест (с отворена длан) и е облечен в дълга роба. Пред него върху база и овална поставка (олтар) е разположен полумесец, а вдясно от него върху база стои фигурата на куче. В полето няма други символи и надпис. Паметникът се датира между 600 и 401 г. Поместените символи се свързват с божествата на луната – Син и на здравето – Гула (Black, Green 1992, 54, 70).²³

Тип 1 А е най-разпространен в този вариант, макар и с различни по вид, но не и по брой символи на божества.²⁴ Тази сцена има и разновидност с надпис и брадат поклонник, държащ дълъг жезъл – печат Brett Coll. No. 132 (Обр. 2), но тя е по-рядко срещана.²⁵ Двата символа на божества са обикновено на олтар, състоящ се от база и поставка. Има обаче случаи когато по-далечният от тях е без поставка, като в отпечатък на текст YOS XIX, 101, където вторият символ е жезъл с глава на грифон, поместен след олтар с полумесец.²⁶

Печат VM 89813.²⁷ (Обр. 3). В десния край на сцената е изобразен обърнат наляво поклонник, без коса и брада, с вдигната в молитвен жест ръка. Пред него, на украсени основи, стоят символите на две божества, увенчаващи заоблени поставки. По-близо до поклонника е разположен кръг с кръст в него, а по-далече – полумесец. Поклонникът е облечен с дълга роба. Паметникът се датира от Collon най-рано в края на VI в. при управлението на Набонид. Тя приема че адорантът тук е жрец.²⁸ Кръгът с кръст в него е символ на божеството на слънцето – Шамаш (Black, Green 1992, 168, Fig. 140).

²² Основни сведения за печата виж в таблица 1, както и в сайта на J. P. Morgan Library Museum – New York, на интернет адрес: <http://corsair.themorgan.org/cgibin/Pwebrecon.cgi?BBID=84404> с достъп от 09.04.2014 г.

²³ За функциите на бог Син и богиня Гула вж. Black, Green 1992, 135, 101.

²⁴ За различните по вид символи на божества в сцена тип 1 А, вж. изображенията у Ward 1910, 193–195, No. 544, 548, 550a, 552, 558.

²⁵ Основни сведения за печата виж в таблица 1, у von Osten 1936, 19, Pl. XI No. 132, както и у Boehmer 1975, 361, Abb. 275n. Като паметникът се датира в VIII–VII в.

²⁶ Вж. копие на отпечатък YOS XIX, 101, датиран в 545/4 г. у Beaulieu 2000, Pl. L, Seal 5, като долната част на изображението не е запазена.

²⁷ Основни сведения за печата вж. в таблица 1, както и в Collon, Sax 2001, 193–194, Pl. XXXII, No. 389.

²⁸ Вж. Collon, Sax 2001, 193.

Фигурата на поклонника в тип 1 Б е позната и в други варианти. Като например в печат ВМ 129530, където той е с коса или в отпечатък Ward No. 556, където е отново с коса, но държи в ръцете си съд за възлияние.²⁹ По-често поклонникът е с коса и без брада, като в рамките на образното поле може да стои и вляво, и вдясно от символите. В повечето случаи двата символа са на собствени поставки и бази, но има и такива, когато по-далечният е изобразен без тези два елемента.³⁰ Тук символите са по-еднообразни – кръг с кръст в него и полумесец. По-рядко се срещат птица и жезъл с глава на грифон.³¹

По отпечатъци тип 1 А, където поклонникът е без жезъл се среща най-рано в текст от 603/2 г., а най-късно в текст от 507/6 г.³² В тази група по-ранен паметник е Brett Coll. No. 132. Тип 1 Б се среща по отпечатъци най-рано в 543/2 г., а най-късно във фрагментарен текст от епохата на Дарий I (522 – 486).³³ Изложените дати не бива да се възприемат буквално, а като ориентир за датирание употребата на тип 1.

Тип 2 се състои от образ на поклонник обрънат към три обекта, два от които са олтари със символи на божества. В сцената рядко има надпис и отсъстват допълнителни елементи. Този тип изображение също има два варианта: тип 2 А, където поклонникът е безбрад и тип 2 Б, където поклонникът е с брада, дълга коса и тюрбан.

Печат ВМ 89311.³⁴ (Обр. 4). Вляво на образното поле стои изправен безбрад поклонник с обрънатата глава. Той е обрънат надясно. Едната му

²⁹ Изображение на печат ВМ 129530 вж. в Collon, Sax 2001, 194, Pl. XXXII, No. 390. Допълнителен анализ на сцената вж. у Ward 1910, 195, No. 556.

³⁰ Примерно отпечатък Menant 1880, No. 38 има втори символ жезъл с глава на грифон, стоящ зад полумесец на поставка и база. Като тук, поклонникът е без коса. Сцената има надпис и е върху текст датиран в 543/2 г. Вж. Menant 1880, 31, No. 38.

³¹ Изображения на сцена тип 1 Б с по-рядко срещаните символи вж. у Ward 1910, 193, No. 546, 195, No. 556.

³² Най-ранният датиран със сцена 1 А текст е от 603 г., вж. Ward 1910, 193 No. 544, а най-късният е от 507 г., вж. Menant 1880, 38, No. 48.

³³ Най-ранният текст със сцена 1 Б е от 542 г. вж. Menant 1880, 31, No. 38, а най-късният е от управлението на Дарий, без точна дата, вж. Menant 1880, 39, No. 50.

³⁴ Основни сведения за паметника вж. в таблица 1 и у Collon, Sax 2001, 194–195, Pl. XXXII, No. 391.

ръка е вдигната и държи съд за възлияние, подобен на чашка, а другата ръка е спусната надолу и държи малко ведро. Вдясно от поклонника има маса за приношения с крака във формата на копита. Зад нея на база и поставка има полумесец, а в дясно от него – база върху която стои птица, може би кокошка. Вляво от поклонника има следи от изтрит вертикален надпис от 4 реда.

Поклонникът в тип 2 А е по-често с коса, макар и безбрад, като в печат ВМ 132978.³⁵ Интересно е да се отбележи, че той винаги държи в ръцете си някакъв култов съд (или съдове), често с формата на колба, като в ВМ 132978. С това неговата фигура показва отклонение от молитвения жест, характерен за сцената. От изобразените три обекта на поклонение, често жертвената маса стои най-близо до поклонника.³⁶ Там където няма жертвена маса символите са на бази с поставки, като някои от тях дори са изобразени не овални, а правоъгълни.³⁷ В тип 2 А се срещат повече и по-разнообразни символи на божества. Примерно в ВМ 132978, символите на трите олтара са две светкавици, седнало куче с изправен над него жезъл с глава на грифон и лопатата, и стилото – емблеми на боговете Мардук и Набу (Black, Green 1992, 168, 185).³⁸ В други случаи пък, има дубликация на символите, като в отпечатък на текст YOS XIX, 115, където вторият и третият са идентични – осмолъчни звезди на поставки, емблеми на богиня Ишар (Black, Green 1992 169, Fig. 143).³⁹ В сцените от тип 2 А рядко се срещат надписи, а фактът че в печат ВМ 89311 надписът е бил изтрит, свидетелства за тенденцията този елемент от изображението да бъде изоставен през периода.

Отпечатък Boehmer 1975, Fig. 108c.⁴⁰ (Обр. 5) Този вариант на сцената е познат само от отпечатъци. Вляво на образното поле стои поклонник с брада, коса и тюрбан, вдигнал едната си ръка в молитвен жест. Вдясно от него на олтари

³⁵ Основни сведения за паметника вж. в таблица 1, а негово изображение вж. у Collon 1987, 82, No. 378. Образ на поклонника с коса в сцена 2 А вж. например у MacGinnis 1996, 145, No. 2.

³⁶ Вж. сцените на ВМ 89311 (Обр. 4) и отпечатък Menant 1880, 40, No. 51.

³⁷ Интересен пример за сцената с правоъгълни поставки за символите може да се види в отпечатък на таблица ВМ 61054, открита в архива в Сипар, вж. MacGinnis 1996, 145, No. 9.

³⁸ Вж. още и символите на божествата в сцената у Collon 1987, 82, No. 378.

³⁹ Вж. изображението на отпечатъка у Beaulieu 2000, Pl. LVI, Seal 3.

⁴⁰ Отпечатъка е съхранен на таблица, намираща се днес в Предно-азиатския музей в Берлин. Вж. Boehmer 1975, 362 – 363.

стоят два символа, полумесец и кръг, а зад тях – митично същество, полу-човек, полу-птица, с опашка на скорпион. Съществото е с брада и шлем. В десния край на сцената има вертикален надпис – *dingir.du+.du+*, ос-танал загадка и до днес. Според Voehmer, митичното същество може би е символ на бог Набу.⁴¹ Този елемент в глиптиката получава по-широко разпространение през ахеменидската епоха, т.е. след 539 г.

В тип 2 Б поклонникът е винаги с брада, дълга коса и тюрбан, а ръката му – в молитвен жест. От трите символа на поклонение в сцената, обикновено третият е без поставка, но на база, примерно, жезъл с глава на грифон, символ на бога на отвъдното – Нергал, като в отпечатък Ward No. 547.⁴² В сцена тип 2 Б рядко има надписи. За разлика от сцена 2 А, тук няма вариант на поклонник със съд за възлияние, а и символите на поклонение не са така разнообразни.

По отпечатъци сцена тип 2 А е позната най-рано в епохата на Набонид (556–539 г.), а най-късно в текст от 515/4 г.⁴³ Възможно е, обаче, сцената да е ползвана и след това. Тип 2 Б пък е познат от отпечатъци датирани най-рано в епохата на Камбиз II (529–522) и най-късно в епохата на Артаксеркс I (465–423).⁴⁴ Възможно е обаче да има и по-ранни паметници с този тип на сцената.

Тип 3 на култовата сцена е засвидетелстван в три основни варианта, като в него поклонника е предимно с брада, тюрбан и дълга коса. Тип 3 А се състои от поклонник и един обект на поклонение, заедно с по-често срещан надпис, тип 3 Б се състои от поклонник с два обекта на поклонение – един пред и един зад него, а тип 3 В съдържа само фигурата на поклонника в молитвена поза, често придружавана от надпис и допълнителни символи в горната част на образното поле.

⁴¹ Вж. Voehmer 1975, 359, Abb. 7d.

⁴² Вж. Ward 1910, 193, No. 547, а за жезъла с глава на грифон като символ на бог Нергал вж. Black, Green 1992, 169, Fig. 142.

⁴³ В най-ранните текстове датировъчните формули не са напълно запазени. Съхранена е последната им част, указваща името на владетеля по чието време са съставени. В този случай владетелят е Набонид. Текстове са част от храмовите архиви в Сипар и Урук, вж. MacGinnis 1996, 100, 109, 145, No. 9 и Beaulieu 2000, Pl. LVI – LVII, Seal 3. За най-късният текст вж. Menant 1880, 40, No. 51.

⁴⁴ Двамата текста нямат напълно запазени датировки. За най-ранният вж. Ward 1910, 193 и Menant 1880, 34, No. 42, а за най-късният вж. Voehmer 1975, 362.

Печат ММА 1999.325.91.⁴⁵ (Обр. 6). Вляво на сцената стои поклонникът обърнат надясно, с брада, дълга коса и тюрбан, вдигнал едната си ръка в молитвен жест. Той е облечен в дълга роба със спускаща се вертикално по нея линия от ресни. Пред него има стилизиран олтар, върху който се виждат три символа, две светкавици, лопата и две стила. Зад тях, в средата на образното поле, е разположен вертикален клинописен надпис от два реда посветен на бог Набу, покровителят на знанието.⁴⁶ Паметникът се датира в VIII–VI в.

Поклонникът в този вариант на сцената е почти винаги с брада, коса и тюрбан.⁴⁷ В периода до 539 г. обектът на поклонение е обикновено олтар със символи, като в Ward No. 545, където са изобразени две светкавици и седнало куче, или като в Menant 1880, No. 34, където върху база с поставка има полумесец.⁴⁸ През ахеменидската епоха тип 3 А на сцената ще получи ново развитие. Примери за това са два други печата. В ММА 41.160.320 поклонникът стои пред митично същество, полу-човек, полу-птица с опашка на скорпион, а горе в средата има полумесец (Обр. 7).⁴⁹ В печат от Лувъра – MN 105 (A 770), поклонника е обърнат надясно към фигура на козирог с издигнат над него жезъл с овнешка глава, а в горната част на полето са поместени три допълнителни символа: полумесец, крилат диск и осмолъчна

⁴⁵ Основни сведения за печата вж. в таблица 1 и в сайта на музея Метрополитън, Ню-Йорк, на интернет адрес:

<http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/327687> с достъп от 15.06.2014 г.

⁴⁶ За функциите и символите на бог Набу вж. Black, Green 1992, 133–134.

⁴⁷ Едно от малките изключения в това наблюдение е отпечатък на таблица от епохата на Набонид, където са поместени две сцени, всяка с поклонник и символ върху база и поставка, като този вляво е без брада и коса. Вж. Me-nant 1880, 24, No. 29.

⁴⁸ Виж изображението на отпечатък със сцената в таблица, датирана в 579/8 г. у Ward 1910, 193, No. 545. За другият отпечатък вж. Menant 1880, 27, No. 34, като текста се датира в 553/2 г.

⁴⁹ Основни сведения за печат ММА 41.160.320 вж. сайта на музея Метрополитън, Ню Йорк, на интернет адрес:

<http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/323908> с достъп от 15.06.2014 г.

Посочената обаче там датировка на паметника в VII–V в. е неприемлива в своя *terminus post quem*, тъй като това митично същество се появява в култовата и в сходни с нея сцени едва от края на VI в. под персийско влияние.

звезда (Обр. 8).⁵⁰ От по-ранните версии на тази сцена има редица отпечатащи, което свидетелства, че тя е била по-широко използвана. Печат Ward 1909 No. 277.⁵¹ (Обр. 9) В центъра на образното поле стои поклонник с брада и вдигната ръка. Вдясно от него има митично крилато същество – полу-птица, полувяръ, с опашка на скорпион. Вляво от поклонника стои обърнат надясно козел (или козиорог), над който има две крила – част от крилат кръг, символ на бог Шамаш, или на Ахура-Мазда.⁵² Авторът датира паметника ок. 500 г.

Тип 3 Б на сцената е познат и от отпечатащ, на който има брадат поклонник обърнат надясно, фланкиран от два символа на поставки и бази, като символите са полумесец (Обр. 10).⁵³ Отпечатащът трябва да се датира в периода до 539 г. и със сигурност изобразява по-ранен вариант на сцената в тип 3 Б. Трябва да се отбележи, че тип 3 Б е познат и от многофигурна сцена с олтар и звезда над него пред поклонника, и дърво с куче в ход зад поклонника, като в образното поле има и допълнителни елементи, полумесец, грифон и надпис от 3 реда.⁵⁴ Изобщо тип 3 Б засвидетелства разнообразие на обектите на поклонение, както и по-често връзване на надписи в образното поле.

Отпечатащ Menant 1880, No. 33.⁵⁵ (Обр. 11). Вляво на полето стои поклонник, с брада и с вдигната в молитвен жест ръка, обърнат надясно. Пред него има вертикален надпис от 2 реда с името на притежателя и професията му – писар. Вертикални линии в полето отделят фигурата от още две идентични с нея, пред които обаче няма надпис или друг обект.

Този вариант на сцената е запазен по отпечатащи. Основен елемент в него е самотният поклонник, обикновено придружаван от вертикален надпис. Поклонникът е най-често с брада и коса, но се

⁵⁰ Основни сведения за паметника вж. в таблица 1, в Delaporte 1923, 173, Pl. 90, Fig. 9, A 770, както и у Boehmer 1975, 361, Abb. 275m.

⁵¹ Основни сведения за печата, съхраняван в J. P. Morgan Library Museum вж. в таблица 1, както и в Ward 1909, 118, Pl. XXXV, No. 277.

⁵² За крилатият диск като символ на соларното божество Шамаш, вж. Black, Green 1992, 185–186.

⁵³ Вж. изображението на отпечатаща у Ward 1910, 195, No. 555, като в дес-ния край на полето има надпис.

⁵⁴ Вж. изображението на паметника у Ward 1910, 194, No. 551.

⁵⁵ Вж. изображение на сцената от отпечатаща у Menant 1880, 27, No. 33.

среща и във вариант с обръснати глава и коса.⁵⁶ В редки случаи пред поклонника освен надпис има и различни символи, не стоящи на олтари.⁵⁷ Надписите, срещащи се по-често в тип 3 В са кратки и еднотипни, като примерно този в отпечатък Menant 1880, No. 31: *kunuk Bēl-ētir ṭupšar* – печат на Бел-етир, писар.⁵⁸ Вариантът в сцена 3 В не съдържа забележимо разнообразие и се отдалечава от класическата схема на мотива поради липсващ обект на поклонение.

Тип 3 А е познат по отпечатъци най-рано в 578/7 г., а най-късно при управлението на Артаксеркс I през втората половина на V в.⁵⁹ Както обаче сочи печат MMA 1999.325.91, сцената е била вече създадена още през VII в. и именно тази дата трябва да се приеме като начало за по-широката ѝ употреба. Тип 3 Б е познат само в отпечатъци на таблици, в които датировъчните формули не са запазени.⁶⁰ Въпреки това, едно датиране на сцените с изобразени обекти на поклонение върху олтари в периода VII – VI в., и на тези в които обектите са други в VI – V в. не е лишено от логика.⁶¹ Тип 3 В се датира по отпечатъци най-рано в 578/7 г. и най-късно в 533/2 г., като вероятно употребата му е продължила и след това.⁶²

⁵⁶ Вж. изображението на отпечатък у Menant 1880, 28, No. 35, където в сцената са дубликати фигурите на брадатия и безбрадия поклонник.

⁵⁷ Вж. примерно, изобразяването на множество символи в пространството между поклонника и надписа у Menant 1880, 29, No. 36.

⁵⁸ Вж. Menant 1880, 25 – 26, No. 31.

⁵⁹ За най-ранния отпечатък със сцената, датиран в управлението на Навуходоносор II вж. Ward 1910, 193, No. 454, а за най-късният вж. Menant 1880, 41, No. 52.

⁶⁰ Вж. отпечатъците на таблиците, чийто датировки не са запазени у Ward 1910, 194, No. 551, 195, No. 555.

⁶¹ Сериозно сходство се наблюдава в изобразяването на олтарите с базите и поставките на част от сцените 3 Б при сравнение с по-точно датирани типове на сцената. Вж. и сравни, примерно, олтара с база, поставка и полумесец в отпечатък Ward No. 555 у Ward 1910, 195, No. 555, с този у Ward 550a, спадащ към тип 1 А в Ward 1910, 194, No. 550a или с този в печат Brett Coll. No. 132 (Обр. 2). Именно наличието на подобни елементи в паметници със сцени тип 3 Б допуска по-ранното датиране на част от тях в VII–VI в. Появата на козиорога в сцена от тип 3 Б допуска по-късното ѝ датиране в VI–V в., тъй като този елемент се появява по сцените в глиптиката едва след персийското завоевание.

⁶² За най-ранния и най-късния отпечатък на таблица със сцена тип 3 В вж. Menant 1880, 25, No. 31, 33, No. 40.

Тип 4 на култовата сцена се отличава с това, че на образното поле са поместени две сцени, едната от които е култовата, а другата – с различен мотив. Образът на поклонника в нея е стандартизиран – винаги с брада, дълга коса и тюрбан, и с изправена в молитвен жест ръка. В образното поле на печата култовата сцена е поместена обикновено в лявата му половина, а обектите на поклонение в нея са разнообразни. Освен това се наблюдават и допълнителни символи в горната част на полето. В този тип на сцената отсъстват надписи. Печат ВМ 89324.⁶³ (Обр. 12). В образното поле се виждат две сцени с различни мотиви, култова вляво и сцена с борба вдясно. Вляво на култовата сцена стои поклонник с брада и с вдигната ръка. Той е обърнат надясно към висок олтар или кадилница, зад който на по-ниска база е легнал драконът *мухиуишу* – символ на бог Мардук (Black, Green 1992, 166, Fig. 138), върху който стои изправена лопата. В горната част има полумесец. Втората сцена изобразява борба на мъж с брада и корона, хванал за предните им лапи два изправени лъва от ляво и от дясно. Тази сцена има добре очертана основа чрез точки в квадрати, а над нея няма допълнителни символи. Трябва да се отбележи, че в образното поле фигурите част от култовата сцена са с по-голям размер от тези в сцената с борба. Паметникът е открит в Калах (дн. Нимруд) и е датиран от Collon в ахеменидската епоха. Анализът на авторката сочи, че сцената с борбата е нанесена по-късно (Collon, Sax 2001, 195).

Ако фигурата на поклонника в тип 4 е стандартизирана, то това не се отнася до обектите на поклонението. В печат АО 2623 поклонникът стои пред нисък олтар със седнало на него куче, а в горната част на полето има полумесец. Втората сцена в паметника е с две борещи се изправени кози.⁶⁴ В печат от музея Метрополитън (Porada 1947, Fig. 32), поклонникът е обърнат към база, на която стои фигурата на козирог с издигнат над него жезъл с овнешка глава – два от символите на бога на мъдростта Еа, а горе в полето е изобразен полумесец. Втората сцена е с две митични същества полу-хора, полу-птици с опашки на скорпион и корони, стоящи едно срещу друго.⁶⁵

⁶³ Основни сведения за паметника вж. в таблица 1, както и в Collon, Sax 2001, 195, Pl. XXXII, No. 393.

⁶⁴ Вж. описание и изображение на печата у Delaporte 1923, 173, Pl. 90, Fig 14, A 771.

⁶⁵ Вж. Porada 1947, Pl. VIII, Fig. 32. Козирогът е познат в Двуречието като символ на бог Еа още от III-то хил. вж. Black, Green 1992, 93, но във вида си от сцената се появява едва след персийското завоевание. За жезъла с овнешка глава като символ на бог Еа и за функциите на божеството вж. Black, Green 1992, 75, 169.

Печатите със сцена тип 4 съчетават в образите си продължаването на традицията в култовата сцена и иновацията – в съчетаването на мотива с друга сцена. Тази новост в глиптиката е заслуга на ахеменидската епоха. Интересно е да се отбележи, че отпечатъците със сцената от този тип са малко на брой и недатирани. Само тип 4 има по-ясен *terminus post quem* – края на VI в.

Обзорът на предлаганата класификация ще завърши с един особен паметник, който със сигурност спада към групата на печатите с култовата сцена и може да бъде причислен към тип 4, но с някои уговорки.

Печат BM 89780.⁶⁶ (Обр. 13) В образното поле са поместени две сцени на поклонение. На тази в ляво има поклонник с брада, шапка и вдигната ръка, обърнат наляво към голям полумесец, в който стои фигурата на изправено божество. То е с брада и висока корона, увенчана с полумесец. Божеството е обърнато към поклонника с вдигната ръка. На сцената вдясно е изобразен поклонник в по-голям размер, с брада и шапка, и с вдигната в молитвен жест ръка. Той е обърнат надясно към олтар с формата на легнал дракон върху който на база стои изправена лопата. В полето няма надписи и допълнителни елементи. Паметникът се датира от Collon в VII–VI в., а изображението му е сред най-ранните представители на култовата сцена.

Други подобни печати или техни отпечатъци не са известни. Тъй като на артефакта са поместени две сцени, той може да се причисли към тип 4, но с уговорката, че и двете му сцени са идентични по мотив – култови, а в това се състои и уникалността му.

Предложената тук работна типологизация на сцената е отворена за критики и дискусии и подлежи на изменения, съобразени с откриването и публикуването на нови паметници.

3. Наблюдения върху сцената в цилиндровите печати

Разгледаните паметници свидетелстват, че схемата на фигурите в изображението на сцената има обща рамка – поклонник и обект на поклонение, която обаче не е статична в изображенията, а търпи изменения и в двата си основни компонента. Пример за това са образите на поклонника – с брада и тюрбан (1 А, 2 Б, 3 А, 3 Б, 3 В

⁶⁶ Основни сведения за паметника вж. в таблица 1, както и у Collon, Sax 2001, 120–121, Pl. XVIII, No. 229, а също и Collon 1987, 166–167, No. 771.

и 4), безбрад и с обръсната глава (1 Б, 2 А, някои паметници в тип 3 А и 3 В), или обръснат, но с коса (1 Б, 2 А). Той обикновено е с ръка в молитвен жест, но има и отклонения от тази норма, като някои паметници, в които той държи с ръцете си култови предмети (1 Б, 2 А) или жезъл (1 А). Най-интересното отклонение от общата схема на сцената е образа на поклонник без обект на поклонение, но с ръка в молитвен жест (3 В). Образите на поклонника са свързани с дадено положение в обществената йерархия и носят не само духовен, но и социален смисъл. Примерно, с брада, тюрбан, дълга коса и жезъл е изобразяван във вавилонската глиптика царят.⁶⁷

Общата схема на сцената търпи изменения и във втория си компонент, обектът на поклонение. Най-често това е олтар, състоящ се от база, поставка и символ на божество (вж. Обр. 1). Ключовата част – символът, обаче, може и да няма поставка (вж. Обр. 2), а може и да не стои на олтар (вж. Обр. 7, 8). Разнообразието на емблемите варира в различните типове на култовата сцена. Допълнителните елементи в изображението, също символи на божества се срещат най-често в по-късните паметници от тип 3 А и 4, като за такива са използвани знаци на три астрални божества – полумесец, слънчев диск и звезда (вж. Обр. 7, 8). Принципно, обаче, в култовата сцена по цилиндровите печати, допълнителни елементи не се срещат (вж. Обр. 1, 2). Рядко се срещат и многофигурни варианти на сцената.⁶⁸

Повечето от символите на божествата са познати в този си вид и на олтари още от II-то хил., и се срещат по паметниците тип kudurru от каситската епоха (XVI–XII в).⁶⁹ Тези символи са широко ползвани в глиптиката от I-то хил. и то в най-разнообразни по мотив сцени.⁷⁰

⁶⁷ Вж. примерно печат Brett Coll. No. 132 (Обр. 2), както и интересният печат от VIII в. BM 129532, където има поклонник, държаш жезъл и надпис съобщаващ името на царя, у Collon 1987, 129, No. 553.

⁶⁸ Два такива варианта могат да се видят в Ward 1910, 194, No. 551 и в печат MNB 1174 от Лувъра у Delaporte 1923, 170, Pl. 90, Fig. 8, A 728, като и двата паметника имат за основа култова сцена в тип 3 Б.

⁶⁹ Пример за изображение на символите в паметник kudurru BM 90858 у Black, Green 1992, 113, Fig. 90.

⁷⁰ Вж. примерно печат BM 89331, от Асирия, датиран в X – VII в., където са изобразени общо 7 символа, основно астрални, у Collon 1987, 161, No. 739. Повече сведения за ползваните в глиптиката от I-то хил. символи вж. у Collon, Sax 2001, 12–16.

При непълните ни сведения за паметниците и фактът, че все още много от тях не са публикувани, само хипотетично може да се посочи символа на кое божество е най-често срещан в култовата сцена.

Collon отбелязва, че лопатата на Мардук и стилото на Набу – върховните божества на Вавилон в тази епоха, не са сред най-широко използваните. Тя приема за най-често срещан полумесецът на бог Син (Collon, Sax 2001, 193). Това наблюдение може да се подкрепи с още един аргумент. В сцените, където присъства символът върху олтар, именно той стои най-близо до поклонника (вж. Обр. 1, 2, 4, 5).⁷¹ Изключение от това наблюдение са малко на брой паметници, където полумесецът стои по-далеч от поклонника (вж. Обр. 3). Този символ е и най-ползваният от допълнителните елементи в сцената, когато те са налични (вж. Обр. 7). Въпреки това, позицията на Collon се нуждае от допълнителни наблюдения и нови изворови данни.

Като цяло ембелмите на божествата в печатите са тези на главните божества от вавилонския пантеон. В типовете на сцената те са изобразявани стандартизирано. Примерно, двете разклонени светкавици върху олтар – символ на бог Адад, покровителят на бурите и времето (Black, Green 2992, 118, Fig. 96), се срещат в този си вид на сцени от различен тип.⁷² В някои типове на сцената дадени символи са посрещани от други, като това вероятно се дължи на сравнително ограничени брой паметници за повечето от вариантите на изображението.

Обобщено, основните символи в сцената са полумесецът (Син), кръглият диск, а по-късно и крилатият диск (Шамаш), звездата (Ищар), кучето (Гула), лопатата (Мардук), стилата (Набу), жезълът с глава на овен (Еа), жезълът с глава на грифон (Нергал), по-рядко козиорога (Еа) и някои други.

За момента, символът на Адад, примерно, не е познат в изображения от тип 2 Б и 3 Б и В. Там където се среща обаче, той стои

⁷¹ Вж. и положението на полумесеца в отпечатък Menant No. 37, сцена тип 1 А, у Menant 1880, 31, No. 37. Много рядко двете светкавици не стоят на олтар, като примерно в отпечатък у Menant 1880, 39, No. 50, от тип 1 Б.

⁷² Вж. и сравни символът у печат BM 132978 Collon, Sax 2001, Pl. XXXII, No. 392, като сцената на паметника е тип 2 А, с изобразяването му в отпечатък Menant No. 37, сцена тип 1 А, у Menant 1880, 31, No. 37.

често най-близо до поклонника.⁷³ По-еднообразни са символите по сцени тип 1 Б – на Син и Шамаш, по-рядко Нергал. Сцени тип 1 А, 2 А и 3 А се отличават с най-разнообразни символи: на Син, Шамаш, Ишар, Адад, Гула, Мардук, Набу, Еа. В сцени тип 4 пък се срещат главно символите на Мардук, Гула и Еа. Емблемите на Мардук и Набу са познати от сцени тип 1 А, 2 А, 3 А и 4, като в никоя от тях не заемат първенство по употреба. Остава загадка защо знаците на двете върховни божества, иначе често срещани в марковите печати от епохата, не заемат водещо място в култовата сцена.⁷⁴ Сцената поставя и други загадки, като, примерно, семантиката на някои символи като митичното същество с части от тяло на птица, човек и скорпион (вж. Обр. 5, 7, 9). Като загадка може да се приеме и тип 3 В на сцената, където поклонникът стои в молитвен жест, но няма обект на поклонение. Поради липсата на втория основен елемент в сцената – символът, тип 3 В се причислява към нея само условно, поради сходството в образа на поклонника с аналогични образи от другите типове.

Porada отбелязва, че смисълът на култовата сцена е да отрази поклонението към дадено божество и да го възхвалява (Porada 1993, 570). Тук можем да допълним, че в повечето случаи сцената се отнася до няколко божества, а не до едно. Вярата на древните, повлияна от техният политеизъм, е отразена именно в това. Схемата на изображението, обаче, поставя винаги дадена емблема най-близо до поклонника и в това едва ли има случайност (вж. Обр. 2, 5). Нещо повече, всеки паметник засвидетелства определена йерархия в изобразяването на символите посредством тяхната подредба по хоризонтала и вертикала (където го има) на образното поле (вж. Обр. 4, 8). Тази йерархия е специфична за отделните печати и е повлияна от възгледите на техните притежатели – частни лица или институции.

⁷³ Това са предимно сцени от тип 1 А и Б, 2 А и 3 А – за примери вж. отпечатък тип 1 Б у Menant 1880, 39, No. 50, сцена тип 2 А в печат BM 132978 у Collon 1987, 82, No. 378 и сцена тип 3 А в Ward 1910, 193, No. 545. Един от малкото случаи, в които символът не стои най-близо до поклонника, а е предшестван от полумесец вж. в отпечатък тип 1 А у Ward 1910, 194, No. 550a.

⁷⁴ В изображенията по марковите печати от нововавилонския период, символите на Мардук и Набу върху олтар са най-често срещани в сцената. За примери вж. Delaporte 1923, Pl. 92, Fig. 10–9, A 741 – A 729.

Датирането на сцената и нейните типове се базира на два основни елемента: стилистичният анализ, който по принцип не може да предложи точна дата и отпечатъците по глинени таблици, където често са запазени датировъчни формули. Отпечатъците са по-сигурният инструмент за датиране, въпреки че техният брой и хронологически обхват не могат да се приемат за абсолютна величина. Тук е мястото да се отбележи, че отпечатъците са важен извор и за самата сцена, тъй като съхраняват изображения на печати, не достигнали до нас, като примерно такива със сцени тип 2 Б и 3 В (вж. Обр. 5, 11).

В таблица 2 е обобщена информацията за хронологическото разпределение на типовете сцени (вж. таблица 2). Най-ранните изображения на култовата сцена по отпечатъци са тези от тип 1 А, 3 А и 3 В, в които поклонникът е с брада и тюрбан (вж. Обр. 1, 11), от началото на VI в. Два паметника, обаче, трябва да се датират въз основа на стилистичен анализ по-рано – Brett Coll. No. 132 и MMA 1999.325.91, от тип 1 А и 3 А (Обр. 2, 6), в VII в. Следователно, още в началото на нововавилонския период, в края на VII и началото на VI в., сцената вече е позната в два типа и три варианта, с един и с два обекта на поклонение. Този период може да се определи и като начален етап в нейното по-широко разпространение. Следващ етап в развитието ѝ е втората половина на VI в. (вж. таблица 2), когато най-рано се появяват тип 1 Б и 2 А на сцената (вж. Обр. 3, 4), където поклонникът е безбрад. Трети етап в развитието на изображението се наблюдава в периода от края на VI до края на V в., епохата на персийската доминация, когато най-рано започва употребата на сцени тип 2 Б и 4 (вж. 9, 12), като заедно с това се използват и сцени, утвърдили се в предишни периоди като 3 А, 1 А и 1 Б (вж. таблица 2). Голямата загадка в хронологията на сцените остава не датираният точно тип 2 Б, който може да има *terminus post quem* и преди персийското завоевание, както и развитието на сцените от тип 4, имащо някакъв образец в глиптиката от периода преди персийското завоевание (вж. Обр. 13).

Типът сцена с най-дълга употреба според отпечатъците е 3 А – от края на VII до края на V в., като именно в него трябва да търсим и най-ранният ѝ вариант, тъй като в глиптиката, обикновено, развитието на по-сложните образи е резултат от развитието на по-простите, каквото е сцената с един поклонник и един обект на поклонение (вж.

таблица 2 и Обр. 6, 7). По-ограничена хронологически е употребата на сцени тип 1 А, от началото на VI до началото на V в., на тип 1 Б и 2 А, от средата на VI до началото на V в., както и на тип 3 В – от началото до края на VI в. (вж. таблица 2). Какви са причините за предпочитането на определени сцени в дадени периоди и какъв е историческият фон на този процес ще бъде разгледано подробно в други части на това изследване.

В заключение, може да се отбележи, че въпреки статичните си образи, сцената засвидетелства динамика в своята реализация през посочения период. Превърнала се в един от водещите мотиви в глиптиката, тя сравнително бързо развива своите основни типове и техните варианти, съчетавайки традицията в образите си с иновация по отношение на тяхното реализиране. Този факт свидетелства, че в периода VII–V в. творческата енергия в областта на глиптиката в Двуречието изживява разцвет, намерил ясно отражение във връзването на култовата сцена по цилиндричните печати.

Табл. № 1. Основни данни за разглежданите цилиндрични печати.

<i>Тип</i>	<i>Музеен номер.</i>	<i>Материал</i>	<i>Размери</i>	<i>Публикация</i>
1 А	MS No. 781	лазурит	3.9 x 1.8 см.	интернет, виж бел. 22.
1 А	Brett Coll. No. 132	халцедон	3.6 x 1.3 см.	von Osten 1936: N 132
1 Б	BM 89813	халцедон	3.7 x 1.7 см.	Collon, Sax 2001: No. 389
2 А	BM 89311	халцедон	3.85 x 2.0 см.	Collon, Sax 2001: No. 391
2 А	BM 132978	халцедон	3.75 x 1.9 см.	Collon 1987, No. 378
3 А	MMA 1999.325.91	халцедон	2.8 x 1.5 см.	интернет, виж бел. 45.
3 А	MMA 41.160.320	лазурит	2.49 x 1.6 см.	интернет, виж бел. 49.
3 А	MN 105; A 770	сардоникс	2.5 x 1.3 см.	Delaporte 1923: A 770
3 Б	Ward 1909, No. 277	лазурит	3.3 x 1.4 см.	Ward 1909: No. 277
4.	BM 89324	сардоникс	3.7 x 1.5 см.	Collon, Sax 2001: No. 393
4	BM 89780	сардоникс	2.9 x 1.6 см.	Collon, Sax 2001: No. 229

Табл. № 2. Хронологическо разпределение на типовете сцени.

Навуходоносор II 605 – 562 г.	Тип 1 А		Тип 3 А Тип 3 В
Набонид 556 – 539 г.	Тип 1 А Тип 1 Б	Тип 2 А	Тип 3 А Тип 3 В
Кир II Велики 539 – 529 г.			Тип 3 В
Камбиз 529 – 522 г.		Тип 2 Б	
Дарий I 522 – 486 г.	Тип 1 А Тип 1 Б	Тип 2 А	Тип 3 А
Артахсеркс I 465 – 423 г.		Тип 2 Б	Тип 3 А
Недатирани точно, но запазени в отпечатъци.	Тип 3 Б		
Недатирани точно, но запазени в артефакти.	Тип 4, както и някои паметници от тип 1 А и тип 3 Б.		

ЛИТЕРАТУРА

1. **Димитрова, Мукарзел 2012:** Д. Димитрова, К. Мукарзел. Могилен гроб от римската епоха при Драгоданово, Сливенско. – В Археология, 2012/ 1, с. 82–101.
2. **Beaulieu 2000:** P.-A. Beaulieu. Legal and Administrative Texts from the Reign of Nabonidus. YOS XIX. New-Haven – London, 2000.
3. **Black, Green 1992:** J. Black, A. Green. Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary. London, 1992.
4. **Boehmer 1975:** R. Boehmer. Glyptik von der alt- bis zur spätbabylonischen Zeit. – In: Der alte Orient (Propyläen Kunstgeschichte 14), Ed. W. Orthmann, 336–362.
5. **Collon 1987:** D. Collon. First Impressions. Cylinder Seals in the Ancient Near East. London, 1987.
6. **Collon, Sax 2001:** D. Collon, M. Sax. Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum. Cylinder Seals V. Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods. The British Museum Press, London, 2001.
7. **Delaporte 1923:** L. Delaporte. Catalogue des cylindres. Cachets et pierres gravees de style orientale. II. Acquisitions. Musee de Louvre, Paris, 1923.

8. **George 2011:** A. George. A Stele of Nebuchadnezzar II. – IN: Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schoyen Collection. CUSAS 17, Ed. A. George, Bethesda, Maryland, 2011, 153–170, Pl. LVIII–LXVII.
9. **MacGinnis 1996:** J. MacGinnis. Letters from the Neo-Babylonian Ebabbara. – In: *Mesopotamia* 31, 1996, 99–159.
10. **Menant 1880:** J. Menant. Empreintes de cylindres assyro-chaldeens relevees sur les contrats d'interet prive du Musee Britannique. Paris, 1880.
11. **Moorey 1994:** P. Moorey. Ancient Mesopotamian Materials and Industries. The Archaeological Evidence. Oxford, 1994.
12. **Moortgat-Correns 1957–71:** U. Moortgat-Correns. Glyptik. – In: *Reallexicon der Assyriologie* Band III, Berlin – New York, 1957–71, 440–462.
13. **Porada 1947:** E. Porada. Suggestions for the Classification of Neo-Babylonian Cylinder Seals. – In: *Orinetalia*, 16, 1947, 145–165.
14. **Porada 1993:** E. Porada. Why Cylinder Seals? Engraved Cylindrical Seal Stones of the Ancient Near East, Fourth to First Millennium BC. – In: *The Art Bulletin* 75, 4, 1993, 563–582.
15. **Osten 1936:** H. von der Osten. Ancient Oriental Seals in the Collection of Mrs. Agnes Baldwin Brett. OIP 37, Chicago – Illinois 1936.
16. **Ward 1909:** W. Ward. Cylinders and Other Ancient Oriental Seals in the Library of J. Piermont Morgan. New York, 1909.
17. **Wittmann 1992:** B. Wittmann. Babylonische Rollsiegel des 11 – 7 Jahrhunderts v. Chr. – In: *Baghdader Mitteilungen*, 23, 1992, 169–290.
18. **Zettler 1979:** R. Zettler. On the Chronological Range of Neo-Babylonian and Achaemenid Seals. – In: *Journal for the Near eastern Studies*, 38, 4, 1979, 257–270.

Списък с източниците на рисунките и съкращенията:

AO, MN – Antiquites Orientales, Louvre, Paris.

BM – British Museum, London.

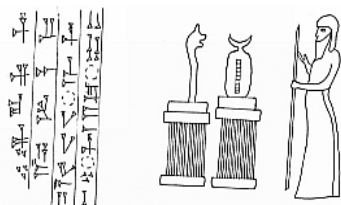
MMA – Metropolitan Museum of Art, New York.

MS – Morgan Seal, J. P. Morgan Library Museum, New York.

Изображения на нововавилонската култовата сцена по цилиндрични печати, датирани в периода VII–V в. пр. Хр.

Обр. 1 (3. Тархан)

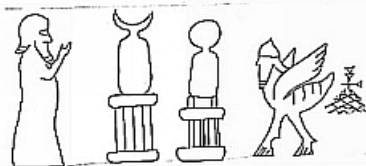
Обр. 2 (3. Тархан)

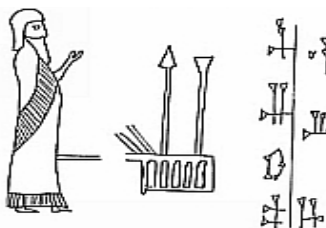
Обр. 3 (3. Тархан)

Обр. 4 (3. Тархан)

Обр. 5 (3. Тархан)

Обр. 6 (3. Тархан)

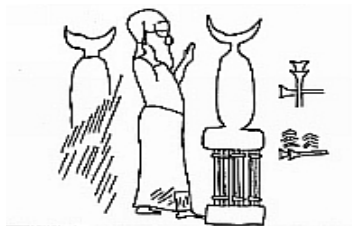
Обр. 7 (3. Тархан)

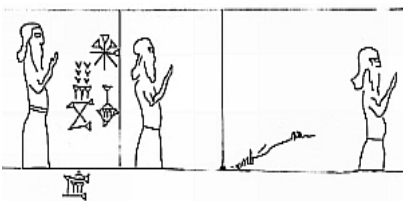
Обр. 8 (3. Тархан)

Обр. 9 (З. Тархан)

Обр. 10 (З. Тархан)

Обр. 11 (З. Тархан)

Обр. 12 (З. Тархан)

Обр. 13 (© Trustees of the British Museum)

Обр. 1 – Morgan Seal 781, вж. основен текст, бел. 22.

Обр. 2 – Brett Collection No. 132, von Osten 1936, Pl. XI.

Обр. 3 – BM 89813, Collon, Sax 2001, Pl. XXXII, No. 389.

Обр. 4 – BM 89311, Collon, Sax 2001, Pl. XXXII, No. 391.

Обр. 5 – Boehmer 1975, Fig. 108c, Boehmer 1975, 362.

Обр. 6 – MMA 1999.325.91, вж. основен текст, бел. 45.

Обр. 7 – MMA 41.160.320, вж. основен текст, бел. 49.

Обр. 8 – MN 105 (A 770), Delaporte 1923, Pl. 90, Fig. 9, A 770.

Обр. 9 – Ward 1909 No. 277, Ward 1909, Pl. XXXV, No. 277.

Обр. 10 – Ward 1910, 195, No. 555.

Обр. 11 – Menant 1880, No. 33, Menant 1880, 27, No. 33.

Обр. 12 – BM 89324, Collon, Sax 2001, Pl. XXXII, No. 393.

Обр. 13 – BM 89780, вж. основен текст, бел. 4.